

Professori
Armas Nieminen

Piirteitä tieteen, erityisesti historiatieteen olemuksesta.

Esitelmä Tampereen seudun sukututkimusseuran kokouksessa
Tampereella 8.10.1985

Tämän esitelmän aihe on kaksitahoinen. Olen jo aikaisemmin toisessa yhteydessä käsitellyt aiheen ensimmäistä osaa, tieteen olemusta yleensä. Ehkäpä täällä koolla olevassa piirissä kuitenkin on perusteltua liittää tähän yleisluonteiseen osaan konkreettisempi osa, jossa tarkasteellaan nimenomaan sitä tieteenalaa, historiatiedettä, jonka osa-alueena tai ainakin aputieteenä teidän harrastamanne tutkimusala, sukututkimus tai sukutiede eli genealogia on. Onhan tällä alalla, samoin kuin historiassa yleensäkin, kysymyksessä menneisyyteen kuuluvain asiain tutkimus. Mutta aluksi siis tieteen yleisempää tarkastelua.

Uskonnon ja taiteen rinnalla tie-de on henkisen kulttuurin tärkeimpiä osa-alueita. Tämän lisäksi se on välittömästi ja välillisesti vaikuttanut - nykyaikaa lähestyttäessä yhä perustavammin - ihmisten elinolosuhteisiin, elämän käytäntöön ja elämäntapaan.

Sen luonnehtiminen, mikä tietee- lle on ominaista, vaihtelee jossakin määrin eri tieteenaloilla ja on jokaisen tieteen ja niiden osa-alueidenkin oman selvittelyn kohteena. Kaikkien tietee- tten yhteisiä perusteita taas pohtii tieteenfilosofia.

Ihmiselle on lajityypillistä, että hän pyrkii hankkimaan luontoa, ihmistä ja yhteiskuntaa koskevaa tietoa sekä mielenkiinnosta, henkisen tarpeittensa tyydyttämiseksi, että soveltaakseen sitä oman ja yhteisöjensä elämän helpottamisessa ja kehittämisessä parempaan päin. Tieteenharjoitus on vain jatkoa tähän jokamiehen luontaiseen pyrkimykseen saada arvailujen ja luulojen tilalle mahdollisimman hyvin todellisia asiaintiloja eli todellisuutta vastaavaa ja samalla ajattele- misen lakien eli logiikan kanssa sopusoinnussa olevaa järjestelmällistä tietoa sekä luonnon- ja elämänilmiöiden säännön- ja lainmukaisuutta esittäviä, selittäviä ja ymmärtäviä teorioita. Niin ikään yhteiskuntakritiikki tarvitsee perustakseen myös tietee- llistä tietoa.

Tieteen edistämisen välttämättömyyden vuoksi on kehitetty tieteen-

harjoittajien koulutusjärjestelmä erityisesti ylintä opetusta antavien oppilaitosten, yliopistojen ja korkeakoulujen yhteyteen. Nykyään myös Suomen Akatemia teiteellisine toimikuntineen, apurahajärjestelmineen sekä tutkijan- ja assistenttitoimineen on tieteellisen koulutuksen alalla keskeinen laitos.

Tieteen olemusta voi kuvailla mm. esittämällä niitä tunnusmerkkejä ja periaatteita, jotka erottavat tieteen muista tiedon hankkimisen muodoista. Tuollaisina tieteen perusperiaatteina esitetään usein seuraavat neljä periaatetta: 1) objektiivisuus, 2) kriittisyys, 3) autonomisuus ja 4) edistysvyys. Näin on tehnyt mm. suomalainen tieteenfilosofi, professori Ilkka Niiniluoto, joka teoksissaan ja kirjoituksissaan on käsitellyt tässäkin esille tulevia asioita.

Objektiivisuuden periaate seuraa tieteen pyrkimyksestä etsiä pätevää, todellisuutta mahdollisimman hyvin vastaavaa tietoa. Tämä edellyttää pyrkimystä vapautua subjektiivisuudesta, siitä, että tutkijan henkilökohtaiset mieltymykset, toiveet ja ennako-oletukset sekä sidonnaisuus erilaisiin taustaryhmiinsä, kuten maailmankatsomuksellisiin, yhteiskunnallisiin tai poliittisiin suuntauksiin tai tieteelliseen koulukuntaan tai tutkimuksen toimeksi-antajaan vaikuttaisivat epäasiallisesti tutkimuksen tuloksiin. Nämä toisivat mukanaan todellisuutta vastaamatonta ja/tai sitä yksipuolistavaa ja vinouttavaa tutkimustietoa.

Tunnettu filosofi, akateemikko Oiva Ketonen sanoo teoksessaan "Se pyörii sittenkin", että "lähinnä objektiivisuus tarkoittaa tutkijan asenteen objektiivisuutta". Tämän mukaan objektiivisuuteen pääsemiseksi ei voida antaa kaikkeen tutkimukseen soveltuvia yhteisiä konkreettisia ohjeita. Objektiivisuuden periaatteen ideaalina on joskus esitetty, että saman tutkimusongelman ja saman aineiston kysymyksessä ollen jokaisen tutkijan tulisi tulla samoihin tuloksiin. Tämä voi olla toteutettavissa suhteellisen yksinkertaisia tutkimusongelmia selvitellessä puhtaasti empiirisessä eli kokemusperäisessä tutkimuksessa, joka perustuu havaintoihin ja kokeisiin, mutta ei minkään tieteenalan periaatteellisuusluontoisessa tai teoreettisessa pohdinnassa etenäkään humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Tutkija joutuu nimittäin, jotta tutkimus yleensä olisi suori-

tettävissa, omaksumaan sellaisia ennakko-oletuksia ja tutkimusprosessin aikana tekemään sellaisia arvosidonnaisia tai arvovapaita valintoja, joista ei voi päätellä, ovatko ne sen objektiivisempia kuin niiden jotkut vaihtoehdot. Sama koskee erityisesti tutkimustulosten tulkintaa.

Tutkija on myös aina enemmän tai vähemmän sidoksissa oman aikansa yleiseen ajattelutapaan, joka huomispäivänä voi muuttua toislaiseksi. Tutkijain muodostama tieteellinen yhteisökin saattaa joskus Ketosen sanojen mukaan ideologisissa "perusasenteissaan olla yksimielisellä tavalla sangen epäobjektiivinen". Tällaisten sidonnaisuuksien vaikutus voi olla tutkijalle itselleen ja ulkopuolisille enemmän tai vähemmän tiedostettua tai tiedostamatonta. Kun vielä otetaan huomioon erilaiset käsitykset tutkimusongelmista, siitä, mitä olisi tutkittavaksi otettava, on ymmärrettävää, että kehkeytyy toisistaan poikkeavia tieteellisiä koulukuntia, jotka saattavat vähentää objektiivisuuden periaatteen yksiselitteisyyttä. Kaikista näistä pulmista huolimatta hellittämätöntä pyrkimystä objektiivisuuteen voi pitää kaikkein tärkeimpänä tieteenharjoituksen periaatteena.

Paradoksina voi kuitenkin todeta, että objektiivisuuden periaatteen loukkaaminen saattaa joskus edistääkin tiedettä enemmän kuin kovin suuri varovaisuus tässä suhteessa, kun se herättämällä toisella kannalla olevissa tutkijoissa tietynlaista aggressiivisuutta motivoi ja haastaa heidät mukaan tieteelliseen keskusteluun ja kritiikkiin.

Kriittisyyden periaate seuraa sekin edellä puheena olleesta tieteen peruspyrkimyksestä. Tutkimusten tuloksia ei myöskään yleensä voi pitää valmiina ja lopullisina. Jonkin tutkimustyön suorittaminen ja siinä oleviin kysymyksiin vastaaminen tuo yleensä mukanaan uusia tutkittavia ongelmia. Näin tieteellinen tieto kasautuu, eikä tieteen voi koskaan sanoa tulevan valmiiksi.

Tieteen tuloksiin kohdistuvaa kriittisyyttä tarvitaan myös sen tähden, että tieteen kohde saattaa enemmän tai vähemmän muuttua, ja tämän mukana tieteen tuloksetkin muuttuvat. Tällöin vaihtuvat myös tieteelliset kysymyksenasettelut, ja kokonaan uusia ongelmia nousee esiin. Varsin olennaisesti tällaiset tekijät vaikut-

tavat yhteiskuntatieteissä, myös historiatieteessä. Tämä koskee usein kantavuudeltaan tärkeitä arviointikysymyksiä.

Kaikesta edellä sanotusta seuraa, että tieteen tarkoituksen toteuttamisen kannalta on tärkeää, että tiedeyhteisöä, tutkijain yhteisöä, joka on maailmanlaajuinen, elähyttää avoin kriittinen tieteellinen keskustelu, tieteen julkisuus. Vasta tällaisen menetelyn yhteydessä tapahtuu tieteen tulosten arviointi, vasta tällaisessa toteutuu mahdollisuus "sitoa tai päästää" tieteen nimissä. Näin toteutuu yksi tieteen luonteenomaisimmista ominaisuuksista, tieteen itse itseään korjaava järjestelmä. Tämä ei tietenkään estä sitä, että tiedeyhteisökin ajoittain voi olla väärässä, koska "enemmistöpäätökset" eivät tieteen arvioinnissa ole ratkaisevia, mutta edellytetään, että tehdyt selvät virheet ajan mukana tulevat oikaistuiksi ja näin totuutta ainakin lähestytään.

Näin joudumme tarkastelemaan kolmatta periaatettamme, tieteen autonomisuutta, itsemääräämisoikeutta tieteessä. Tieteenharjoituksen johtotähtenä tulee olla vain objektiiviseen totuuteen pyrkiminen, eivät esim. ulkopuoliset poliittiset, uskonnolliset tai moraaliset mielipiteet ja kannanotot. Päättäjinä tieteenharjoituksessa tulee olla tutkijain ja tiedeyhteisön.

Juuri sanottu koskee niitä tieteentekemisen puolia, joissa on olennaista nimenomaan tieteellinen asiantuntemus. Sen sijaan autonomisuuden oikeutus ei olekaan yhtä selvä niin laajasti ymmärrettynä, että ensiksikin yhteiskunnalla ei saisi olla mitään vaikuttamismahdollisuuksia siihen, millaisiin tarkoituksiin käytetään tieteen vaatimia yhä suurempia rahavaroja, millaisia kysymyksiä erityisesti olisi tutkittava, sekä toiseksi, mihin tarkoituksiin tieteen tuloksia käytetään. Tämä johtuu siitä, että tieteellistä totuutta sitäkään ei ainakaan kaikissa yhteyksissä voi pitää itseisarvona, korkeimpana arvona, vaan sitäkin ylempänä ovat inhimilliset näkökohdat, yhteiskunnan ja ihmisen hyvä. Mitä enemmän tiede on kehittynyt, sitä tehokkaammin ja vaikuttavammin tiedettä ja sen mukana edistynyttä tekniikkaa voi käyttää sen siunauksellisten vaikutusten ohella myös sellaisiin ihmiskunnalle turmiollisiin tarkoituksiin kuin yhä tehokkaampien tuhoaseiden kehittämiseen. Todeta voidaankin, että maailman tutkimus- ja kehitystyön rahoituksesta tekee sotilaalli-

nen tutkimus OECD:n tilastojen mukaan neljännen osan. Lisäksi tieteen kehityksellä niin kuin inhimillisellä toiminnalla yleensäkin on myös tarkoittamattomia kielteisiä sivuvaikutuksia. Tällaisia ovat esimerkiksi luonnonvarojen riistokulutus, elinympäristön pilaantuminen ja yhteiskunnan niin nopea muuttuminen, että kehkeytyy vaikeita inhimillisiä ongelmia, kuten paljon puhuttu yhteiskunnallinen vieraantumisasihmistö.

Näin on nykypäivinä muotoutunut uusi yhteiskuntapolitiikan lohko, ns. tiedepolitiikka, sillä yhteiskunta - mm. tiedeapurahojen suuntaamisella - vaikuttaa tieteellisen tutkimuksen yleisiin edellytyksiin ja tavoitteisiin. Myös on syntynyt sellaisia uusia pohdinnan ja kannanoton kohteita ja liikehtimisiä kuin tieteen etiikka ja tiedemiesten vastuu.

Tieteen kehitykseen vaikuttavat tekijät voidaan jaotella toisaalta tieteensisäisiin tekijöihin, joiden piirissä tieteen autonomian tulee olla vallitsevana, ja tieteen ulkopuolisiin tekijöihin, joita yhteiskunnan kehitys synnyttää ja jotka saavat ilmauksensa mm. tiedepolitiikassa. On ymmärrettävää, että tässä helposti korostetaan ns. soveltavan tutkimuksen merkitystä, koska sitä välittömimminkin voidaan käyttää yhteiskunnan kehittämiseksi ja inhimillisten ongelmien ratkomisessa. Kuitenkin on painokkaasti korostettava sitä, että kaikissa olosuhteissa on pidettävä huolta erityisesti tieteen sisäiseen kehitykseen perustuvan autonomisen perustutkimuksen edellytysten turvaamisesta. Osoittaahan tieteenhistoria, että pelkkä tieteelliseen totuuteen pyrkiminen sinänsä, ilman mitään käytännön tarkoituspäätöstä, on avannut mahdollisuudet kokonaan ennalta aavistamattomiin käytännönkin sovellutuksiin. Esim. inhimilliseen elämään mitä ratkaisevimmin vaikuttavat tieteen soveltamisen alat lääketiede ja tekniikka rakentuvat olennaisesti perustutkimuksen kehitykseen mm. matematiikassa, fysiikassa, kemiassa, biologiassa ja psykologiassa.

Neljäntenä periaatteenamme oli tieteen edistyspyrkimys. On sanottu, että ainoa ala, jolla ihmiskunnan historiassa kiistatta on edistytty, on juuri tiede ja siihen yhä enentyvästi perustuva tekniikka tämän sana laajassa merkityksessä. Tällöin on kiinnitetty huomiota siihen, että tiede todella ratkaisevasti ja nykyaikaa lähestyttäessä kiihtyvästi on toisaalta laajentanut ja toisaalta

syventänyt inhimillistä tietämystä. Tämä on kuitenkin tapahtunut tieteen yhä jatkuvan erikoistumisen, pirstoutumisen hinnalla. Tämä ilmenee mm. tieteenalojen eriytymisenä yhä uusiin yliopistollisiin oppiaineisiin. Tämän ongelmallisen kehityksen onkin sanottu johtavan siihen, että tiedetään yhä enemmän yhä vähemmästä.

Tieteen poikkeuksellisen voimakasta kasvua nykyaikana kuvaavat kirjallisuudessa esitetyt tiedot, että 90 % kaikkina aikoina toimivista tutkijoista elää ja työskentelee tällä hetkellä. Tieteenharjoituksen onkin arvioitu 1700-luvulta lähtien kaksinkertaistuneen 10-15 vuoden välein. Tältä osin voi kysyä, saattaako näin voimakas kasvu jatkuvasti olla mahdollista.

Tieteen kehitystä on kuvailtu puhumalla ensinnäkin ns. normaali-tieteestä, jonka vallitessa tiedettä kehitetään entiseltä pohjalta. Ajan kuluessa kehkeytyy kuitenkin uusia ajattelun näkökulmia ja saadaan uusia tutkimustuloksia, jotka eivät enää näytä sopivan vanhoihin käsitejärjestelmiin ja voimassa oleviin teorioihin, tieteelliseen perinteeseen. Näin toteutuu edellä jo mainittu tieteen itsensäkorjaavuus. Ilmaantuu uusia jonkin tieteenalan ajatusrakennelmia koskevia käsityksiä eli paradigmoja ja näin ehkä myös uusia tieteellisiä koulukuntia. Tämä ei kuitenkaan aina suju hankauksitta, vaan saattaa olla hyvinkin kovan ja pitkäaikaisen tieteen maailmassa oikeaoppisuutta ja suvaitsemattomuuttakin vastaan käytävän taistelun takana. Joskus saman tieteenalan piirissä eri koulukunnatkin voivat kehittyä siinä määrin erilaisiksi, joskus niissä saatetaan puhua siinä määrin tavallaan eri kieltä, että tieteen edistymisestä voidaan paremminkin puhua kunkin koulukunnan puitteissa erikseen kuin koko tieteenalan keskuudessa. Hyvin suurista tieteen kehityksen tällaisista kriisi- ja murroskausista on puhuttu tieteen valankumouksina. Sellainen oli mm. siirtyminen keskiaikaisesta mietiskelevästä spekulatiivisesta ajattelusta uuden ajan kokeusperäiseen tieteeseen, mikä tieteiden kehityksessä aiheutti ratkaisevia edistysaskeleita. Samanaikaisesti astui maakeskeisen maailmankuvan tilalle aurinkokeskeinen järjestelmä.

Viime aikoina on erityisesti humanististen ja yhteiskuntatieteiden piirissä tuotu esiin niin sanotun positivistisen tieteen-

ihanteen riittämättömyys. Positivismin tarkoitetään tässä yhteydessä sen korostamista, että tiede on täsmällistä ja varmaa, mieluummin matemaattisesti ilmaistua, arvokysymyksiin puuttumasta ja että se perustuu perimmältään aistihavaintoihin ja niiden tarkkaan määrälliseen mittaamiseen. Tätä luonnontieteiden niin suurella menestyksellä käyttämää tutkimusotetta pyrittiin sodanjälkeisenä aikana yhä enemmän soveltamaan myös yhteiskuntatieteissä ja osin humanistisissakin tieteissä. On kuitenkin saatua se kokemus, että näin menetellen näillä tieteenaloilla voimassa tutkimusongelmissa saavuttaa vain melko toisarvoista tietoa eikä päästä käsiksi syvällisempien kysymysten selvittämiseen. Eroaahan ihminen ajattelevana, omia odotuksia, tavoitteita ja asenteita omaavana, uutta luovana olentona olennaisesti luonnontieteiden tutkimuskohteista. Tämä on johtanut siihen, että noilla ns. henkítieteiden aloilla pyritään enemmän käyttämään ns. ymmärtävää tutkimusotetta. Näin voidaan selvittää myös ihmiselämässä ilmenevää laadullista monivivahteisuutta ja vaihtelevuutta. Sen osalta määrällinen mittaaminen, mikäli se olisi mahdollistakaan, ei aina ole kaikkein olennaisinta. Edellä mainituilla aloilla ei läheskään kaikkia ilmiöitä myöskään voi kiteyttää luonnontieteellisessä tutkimuksessa luonteenomaisiksi säännön- ja lainmukaisuuksiksi. Näissä tapauksissa ei myöskään tulevien tapahtumien pätevä ennustaminen ole mahdollista, vaikka joitakin kehityssuuntia ylimalkaisesti voitaisiinkin kaavailla.

Meidän päivinämme on tullut tavaksi puhua aikamme tieteellisteknisestä kumouksesta, kun tiede nykyään voimakkaammin kuin koskaan ennen vaikuttaa ihmisten elämään. Tämä on joskus johtanut tiedeoptimismiin tai eräänlaiseen tieteen yliarvostukseenkin, kun kuvitellaan, että tieteellä voitaisiin ratkaista kaikki yhteiskunnan ja ihmisen ongelmat. Tiede voi kuitenkin vastata vain tietäntyyppisiin kysymyksiin, ja niihinkin usein varauksin ja enemmän tai vähemmän epävarmasti. Mutta toisaalta nykyajan yhteiskunta ja nykyajan ihminen ei selviytyisi ilman tieteen apua. Se taas, mikä arvo tällä tieteen antamalla avulla voi olla, riippuu siitä, miten tieteen tuloksia yhteiskunnassa käytetään eli ihmisen viisaudesta, mikä on paljon laajempi ja avarampi asia kuin tietävyys.

Nykymaailman suuret ongelmat ja uhat, joiden syntymisessä tieteelläkin on ollut oma osansa, ovat aiheuttaneet eräänlaista tiedepessimismiä, joidenkin arviointien mukaan suoranaista tiedevihamielisyyttä. Noiden vastakkaisten suuntausten, optimismin ja pessimismin luoma ristipaine on haasteena tieteele todellisuutta selvitellessään myös yhä paremmin palvelemaan ihmisen hyvää.

Esitelmäni nyt alkava jälkimmäinen osa perustuu useiden suomalaisten historiatieteen edustajien teoksiin ja kirjoituksiin sekä englantilaisen professorin Edward Carrin suomennettuun teokseen Mitä historia on. Lähdekirjoistani mainitsen erityisesti Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian professorina ja myöhemmin kanslerina toimineen Pentti Renvallin vuonna 1965 julkaiseman teoksen Nykyajan historiantutkimus. Siitä on ihan hiljattain julkaistu uusi painos.

Nykyisyyden ja tulevaisuuden juuret ovat aikaisemmassa todellisuudessa, menneisyydessä, historiassa. Mutta historiaksi sanotaan myös kertomusta ihmisten ja ihmisyhteisöjen elämästä "ajan perspektiivissä". Te sukututkimuksen harrastajina varmasti miellätte sukututkimuksen, sukujuurten selvittelyn tärkeyden, ja sama on ominaista monien ihmisten suhtautumiselle historiaan yleensäkin. Juontavathan nykyajan todellisuus ja myös monet nykyajan ongelmat juurensa menneisyydestä. Nykyajan syvällinen ymmärtäminen ei ole mahdollista ilman historiallisen taustan tuntemusta. Historiaa onkin harrastettu jo verraten alkukantaisissa oloissa, mutta se on aluksi ollut tarunomaista, mielikuvituksellista, yliluonnolisten voimien vaikutusta korostavaa perinnetietoa.

Varsinaisen historiantutkimuksen katsotaan alkaneen antiikin Kreikan kulttuurin kukoistusaikana 400-luvulla e.Kr. "historian isäksi" sanotun viehättävän kertojan Herodotoksen ja todella kriittisen menneiden tapahtumien tutkijan Thukydideen toimesta. Monivaiheiseen historiantutkimuksen kehitykseen ei tässä voi enemmälti paneutua. Historiantutkimuksen muina kuin puhtaasti tieteellisinä motivaatiolähteinä viitattakoon vain historiallisten tapahtumien mielenkiintoisuuteen ja jännittävyyyteen sinänsä, odotuksiin historian antamien kokemusten opettavuudesta ja historian merkitykseen kansakunnan ja muittenkin ihmisyhteisöjen itsetunnon ja tulevaisuudenuskon lujittajana. Luonnollisesti historiantutkimuksessa on ilmennyt myös sekä vallanpitäjien

että oppositiossa olevien poliittista tarkoituksiperäisyyttä. Tärkeänä ihmisten historiallisen nälän tyydyttäjänä on mainittava myös kaunokirjallisuuden piiriin kuuluvat historialliset romaanit. Siitä monilla meistä varmaankin on henkilökohtaista kokemusta.

Nykyaikaisen tieteellisen historiankirjoituksen, historiantutkimuksen, historiatieteen tarkoituksena ja tehtävänä on historiallisen todellisuuden tutkiminen ja esittäminen. Tässä tehtävässä historiatiede eroaa muista empiirisistä, kokemuseräisistä tieteistä siinä, että toisin kuin näissä tutkimuksen kohdetta, menneisyyttä, ei enää ole olemassa, se on hävinnyt. Niinpä historian tutkimuksessa ei ole mahdollinen välitön havaintojen teko tutkimuskohteesta eikä nimenomaan tutkimusongelmien ratkaisemiseksi toimeenpantu kokeellinen menetelmä. Tieteellinen historiantutkimus on kuitenkin mahdollista, koska toteamuksia ja päätelmiä menneisyydestä voi tehdä ihmisen kaikinpuolisesta toiminnasta jälkipolville säilyneiden jäänteiden, historiallisten lähteiden, pohjalla. Lähteet voidaan jakaa esineelliseen jäämistöön, joka on aistein havaittavissa, sekä sanallisiin esittäviin lähteisiin. Historiatieteen tehtävä on siis lähteisiin nojautuen mielissä jälleenrakentaa, rekonstruoida se, mitä menneisyydessä pidetään tärkeänä. Lähimenneisyyttä tutkittaessa voidaan kuitenkin käyttää myös samantapaisia menetelmiä kuin muissakin yhteiskunta- ja humanistisissa tieteissä. Paitsi jäänteitä jokainen tutkija joutuu kriittisesti käyttämään aikaisempia tutkimuksia ja muitakin kertomuksia menneisyydestä.

Ottaen huomioon historiantutkimuksen rakentumisen jäänteiden pohjalle ymmärtää lähdekritiikin perustavan merkityksen tutkimuksen pätevyydelle. Lähdekritiikki jaetaan ulkoiseen ja sisäiseen. Edellinen selvittää muun muassa, onko lähde aito vai ehkä väärennös, sekä toteaa lähteen syntymäajan ja tekijän. Sisäinen lähdekritiikki taas tutkii lähteen todistusvoimaa historiallisen todellisuuden kannalta. Perustavaa tässä on selvittää, mikä on ollut lähteen perimmäinen tarkoitus ja tehtävä omassa ajassaan ja ympäristössään, miten esim. asiakirjalla tai sanomalehden pääkirjoituksella on pyritty vaikuttamaan. Ainakaan päätarkoitus ei jäänteistä kyseen ollen ole "totuuden, vain totuuden ja koko totuuden" esille tuominen. Voi myös olla niin, että kirjoittaja ei asiantuntemattomuudesta tai sosiaalisista sidonnaisuuksistaan joh-

tuen ole pystynyt tuomaan esiin totuutta, vaikka olisi halunnutkin. Esim. sukututkimuksessa lienee niin, että kuolemansyytiedot aikaisemmilta ajoilta saattavat ylimalkaisuudessaan olla mitäänsanomattomia tai harhaanjohtaviakin.

Voidakseen syvällisesti valaista historiallista todellisuutta nyky-aikainen historiantutkimus ei tyydy vain kuvailemaan tapahtumien kulkua, vaan pyrkii tekemään ymmärrettäväksi, miksi niin on tapahtunut kuin todellisuudessa on tapahtunut. Kaikessa tieteessä - myös historiatieteessä - vastaus kysymykseen "mitä" ei riitä, vaan etsitään myös vastausta kysymykseen "miksi". On siis siirrytty deskriptiivisestä geneettiseen historiantutkimukseen. Tämä ei silti merkitse sitä, etteikö muodollisesti kuvailun kaltainen esitysikin tutkimustehtävän ja lähdeaineiston sen tehdessä mahdolliseksi saata samalla tehdä tutkimuskohdettaan ymmärrettäväksi ja siten olla huomattavampi tieteellinen saavutus kuin kenties vähemmän asianmukaisella, kaavamaisella ja pintapuolisella tavalla suoritettu syysuhneiden selvittely-yritys.

Historiallisen todellisuuden ymmärtäminen ja selittäminen sisältää kaikkeen tieteenharjoitukseen kuuluvan periaatteen, yleiskäsitteiden kehittämisen, yksityisten tosiseikkojen näkemisen eri tekijöitä toisiinsa yhteenliittävien tilanteiden tai yleisempien ilmiöiden erikoistapauksina. Pentti Renvallia siteerakseni: "Nämä kenttätekijät ovat mitä moninaisimpia alkaen suppeimmasta elinympäristöstä ja sen eri puolista sekä yksilön veren perinnöstä aina ajan talousmuotoon ja hallintojärjestelmään, lakien säädöksiin ja saatuihin käskyihin tai kieltoihin, poliittisiin virtauksiin ja kulttuurikatsomuksiin, oikeustajuntaan ja aatteisiin sekä yleisesti sanottuna ajan henkeen asti. Voidakseen ymmärtää yksilön toimintaa historiantutkimuksen täytyy toisaalta rekonstruoida kaikki nämä kenttätekijät yhteisinä eri yksilöille. Mutta toisaalta sen täytyy myös rekonstruoida se mielekäs kokonaisuus, minkä ne muodostavat yksilön mielessä, sillä yksilö, sellaisena kuin hänet historian tutkimuksen kohteena tapaaamme, on juuri kaikkien hänessä kulloinkin vaikuttavien tekijöiden mielekäs kokonaisuus." Renvall jatkaa edelleen: "Jos saamme määritellyksi jonkin ilmiöjoukon rakenteen, ilmiöihin tulee yhdenmukaisuutta, ne esiintyvät saman kokonaisuuden osina. Näin me siis selvittämämme rakenneominaisuuksien avulla hallitsemme suurta ilmiöiden määrää. Tämän vuoksi historia pyrkii

mahdollisimman suuressa määrin saattamaan ilmiöt rakennekokonaisuuksien osiksi." Tällaisten - Renvallin termiä käyttääkseni - rakennekokonaisuuksien muodostaminen on kaikkeen tieteeseen kuuluvaa teorianmuodostusta. Mikäli rakennekokonaisuudessa uusien yksityistapausten myötä kehittyvät ristiriitaisuuksia, on rakennekokonaisuutta korjattava ja kehitettävä siten, että ristiriitaisuudet häviävät ja se edelleen säilyy mielekkäänä. Näin teoria aste asteelta kehittyi.

Keskeistä historiallisessa tutkimuksessa on aikasarjojen, ajallisten rakennekokonaisuuksien luominen, ilmiöiden, sanokaamme esimerkkeinä vaikka Rooman valtakunnan synnyn, kehityksen ja tuhon, Suomen itsenäisyyden aatteen ja sen toteuttamispyrkimysten, teollistumisen synnyn ja kehityksen ja tämän vaikutusten tutkimus. Käsitteestä kehitys Pentti Renvall esittää seuraavaa: "Muutosten sarjassa voi muuttumisen suunta joka vaiheessa vaihdella, mutta kun puhumme kehityksestä, sillä tarkoitamme, että muutosten kesken vallitsee jokin vakinainen suhde, että seuraava muutos lisää tapahtumaan jotakin samantapaista kuin edellinenkin, että se vie sen askelta pitemmälle edelleen, täydentää sitä tapahtumakuviota, jonka aikaisemmat muutokset ovat panneet alkuun. Muutoksilla, joiden katsomme kuuluvan samaan kehityskulkuun, täytyy siis olla tuo jatkuvasti samana pysyvä suunta tai kaava, jota ne noudattavat, jotta yleensä voisimme puhua kehityksestä. Mutta juuri tästä syystä muutosten näkeminen tai käsittäminen kehityksen osiksi antaa meille mahdollisuuden useiden muutosten käsittämiseen yhteisesti".

Historiaa muista tieteistä erottavaksi piirteeksi on monesti mainittu se, että historia tutkii ainutkertaisia ilmiöitä eikä pyri yleisten säännönmukaisuuksien tai lainmukaisuuksien kehittämiseen niin kuin systemaattiset tieteet tekevät. Tämän mukaan historia siis olisi individualisoiva eli yksilöllistävä eikä generalisoiva eli yleistävä tiede. Edellä sanotun valossa tämä ei kuitenkaan osu asian ytimeen. Historiantutkimuksen kohteena olevat tapahtumat ja ilmiöt yksityiskohdissaan ovat kyllä ainutkertaisia, niin että ne eivät täysin samanlaisina toistu. Historiallisessa esityksessä tämän ainutkertaisuuden kuvaaminen myös vaatii laajan tilan. Mutta monet tapahtumat ja tapahtumakulut ovat jossakin olennaisissa suhteissa toistensa kaltaisia. Voi siis sanoa, että

historiatiede pyrkii loppujen lopuksi sekin etsimään yleisyyttä erikoistapauksissa. Sukututkimuksessakin lienee mahdollista löytää suvulle tyypillisiä, sukua luonnehtivia erityispiirteitä.

Kysymys yleistettävyydestä näyttää kuitenkin erilaiseksi erilaisissa tutkimustehtävissä, historian eri aloilla. Ainutkertaisuuden piirre on luonteenomaisempaa poliittisessa kuin esim. kulttuurihistoriassa ja talous- ja sosiaalishistoriassa. Nämä historian alat ovatkin lähempänä systemaattisia yhteiskunta- ja humanistisia tieteitä, esim. valtiotiedettä eli valtio-oppia, taloustiedettä, sosiologiaa ja sosiaalipolitiikkaa sekä kirjallisuus- ja muita taidetieteitä. Nuo suhteellisen uudet historian alat kiinnittävät huomiota nimenomaan joukkoilmiöihin eli kollektiiviin ilmiöihin. Ne voivat käyttää myös samoja tutkimusmenetelmiä, esim. tilastollisia menetelmiä kuin systemaattiset tieteetkin. Nykyään todetaankin usein, että historiatiede ja yhteiskuntatieteet koulutuksessa ja tutkimuksessa ovat liian erillään toisistaan.

Rakennekokonaisuuksien korostaminen historiantutkimuksessa edellä esitettyyn tapaan ei kuitenkaan missään tapauksessa voi tehdä tyhjäksi oikeissa yhteyksissä tapahtuvan yksityiskohtiin perehtymisen ratkaisevaa tärkeyttä. Tästä Pentti Renvall lausuu seuraavaa: "Voidaankin sanoa, että menneisyys aina elää yksityistapauksissaan ja yksityistapauksien detaljeissa. Sen vuoksi jokainen kokonaiskuva tai synteesi, joka ei pyri olemaan vain jotakin ylimalkaista kuvailua, minkätapaaisia asiat ovat päällisin puolin ja suurin piirtein olleet, vaan joka haluaa tunkeutua historiallisten ilmiöiden ja yhteyksien ytimeen, vaatii pohjakseen yksityistapauksien yksityiskohtaista analyysiä. Vasta kun yksityistapaukset tunnetaan niin tarkoin, että tiedetään, mihin yhteyksiin ne kuuluvat ja mikä näissä yhteyksissä on oleellinen ydin ajan omalta kannalta, voidaan näitä ydinseikkoja käyttäen luoda sellainen synteesi, joka koskee asioita sellaisina, kuin ne todellisuudessa ovat olleet, ja joka tunkee niiden oleellisiin piirteisiin."

Toisaalta tutkimukselle tarpeellinen asiaan kuuluvien yksityiskohtien syvällinen tuntemus, toisaalta hedelmällisten rakennekokonaisuuksien luomisen edellyttämä kokonaistilanteiden monipuoli-

linen hallinta asettavat tutkimukselle suuret vaatimukset. Lähdeaineistokin on usein hyvin runsas etenkin uusinta aikaa tutkitessa. Renvall mainitsee tietäntyyppisiä tutkimustehtäviä, joissa pitkälle menevästä erikoistumisesta johtuvat hajaantumisen vaarat voidaan parhaiten välttää. Ensiksi hän mainitsee elämäkerran. Hänen mukaansa se "on nimittäin ala, jossa kiistattomasti voidaan saada aikaan elävä historiallinen kokonaiskuva. Siinä voidaan keskuhenkilö esittää kaikkien niiden voimien ja tekijöiden leikkauskohdassa, joita ajassa vaikuttaa ja jotka osuvat hänen kohdalleen. Hänen elämäkerrastaan tulee tällä tavalla noiden historiallisen elämän eri tekijöiden elävä synteesi, josta aukeaa näköaloja kaikille näille aloille, samalla kuin nuo alat kuvatussa henkilössä muodostavat elimellisen ja ajan mukana esiinkasvavan kokonaisuuden." "Toisen tien synteeseihin, joista samalla aukeaa näköala sekä eteen- että taaksepäin, muodostavat tiettyjen aikakausien läpileikkaukset." Kolmantena tässä tarkoitettuna Renvallin esittämänä tutkimustyyppinä on paikallisesti rajoitettu tutkimus. "Se valitsee mitoiltaan pienemmän aiheen sen vuoksi, jotta se voisi tunkeutua siihen syvemmälle, kuin jos aihe olisi laajempi."

Kaikkein suurimpaan yleisyyteen historiankirjoituksessa kohoavat sellaiset esitykset, joissa pyritään hahmottamaan koko maailmanhistorian selityspenuste tai johtava aate. Tämän katsotaan kuuluvan historianfilosofiaan tai tarkemmin historian metafysiikkaan.

Muihin historianfilosofian osa-alueisiin kuuluvat monet tässäkin esitelmässä kosketellut historiatieteen olemusta koskevat kysymykset.

Maailmanhistorian ydinnäkemyksistä mainittakoon tässä ensiksikin antiikin aikana vallinnut käsitys, että historia on kehässä kulkemista, hyvien ja huonojen aikojen päättymätöntä vaihtelua. Keski-ajalle taas oli luonteenomaista finalistinen eli tarkoitushakuinen, ajattelija ja kirkkoisä Augustinuksen näkemys historiasta "Jumalan valtion, ihmisen pelastusnäytelmän toteutumisena". Valistusaikana, 1600-luvulla pääsi vallalle ihmiskeskeinen edistysajatus. 1800-luvulla yhteiskuntatutkijat alkoivat selittää historian kulkua yhteiskuntakehityksellä. Marxilaisuuden mukaan kullakin kehityskaudella vallitsevat tuotantosuhteet ja niistä johtuva yhteiskunnan rakenteen kehitys, luokkajako ja luokkataistelu vaikuttavat määräävästi historian kulkuun.

Ensimmäisen maailmansodan aikoihin ja sen jälkeen saksalainen Oswald Spengler loi kulttuurimorfologiansa. Sen mukaan maailmanhistoriassa on ollut kahdeksan kulttuurikautta. Niistä kukin on syntynyt, kehittynyt, rappeutunut ja kuollut kuten luonnon organismit. Niiden kunkin elinikä on ollut noin tuhat vuotta. Niistä tähän asti viimeinen, nykyinen länsimainen kulttuuri on viimeisessä ns. sivilisaatiovaiheessaan, jossa "kulttuuri on jähmettynyt ja menettänyt luovuutensa ja jossa hallitsevat tekniikan tuntijat ja poliitikot". Spenglerin perusajatukselle rakentuu myös englantilaisen Arnold J. Toynbeen historiantulkinta toisen maailmansodan vaiheilla, mutta hän ei ole niin pessimistinen kuin Spengler. Hän näkee kulttuurien kehityksen vastauksena niihin haasteisiin, joiden alaisiksi ne ovat joutuneet. Nämä haasteet ja vaikeat olosuhteet - elleivät ne ole liian tuhoavia - synnyttävät kulttuurissa uutta luovia voimia ja myönteistä kehitystä. Teeke mieli kysyä, millainen voisi olla tältä pohjalta luotu näkemys oman kansamme ja kulttuurimme kehityksestä.

Edellä puheena olleiden tapaisista kovin yleisluonteisista historian synteeseistä Eino Jutikkala lausuu seuraavaa: "... historiassa törmäävät lakkaamatta yhteen lukuisat toisistaan täysin riippumattomat syy-yhteyksien ja vaikutussuhteiden ketjut, ja vaikka jo-kaista niistä voidaan rationaalisesti tutkia, niiden yhteentör-mäys on irrationaalista. Sen vuoksi historian kulku on pohjim-maltaan irrationaalinen ja 'historiallinen synteesi on todistus-arvoltaan vaarallisen lähellä runoutta'". (Viimeiset sanat tässä sitaatissa Jutikkala on lainannut ruotsalaiselta historioitsijalta Erik Lönnrothilta.) Mutta vaikka edellä puheena olleet yleiskat-saukselliset synteetit siis usein ovat jotakin tiettyä historial-lisen kehityksen tekijää yksipuolisesti painottavia ja alttiita terävälle historiatieteelliselle kritiikille, saattavat ne kult-tuurin kokonaisuuden kannalta olla erittäin mielenkiintoisia, heđelmällisiä, merkittäviä ja vaikuttavia.